

OSVRT
**IZLOŽBA "ISTRA: RAZLIČITI POGLEDI †
† ETNOGRAFSKE ZBIRKE ISTRE KROZ
AUSTRIJSKO-HRVATSKI DIJALOG "**

U Etnografskom muzeju u Zagrebu održava se izložba "Istra: različiti pogledi † † Etnografske zbirke Istre kroz austrijsko-hrvatski dijalog". Nastala je zajedničkim radom nekoliko stručnih timova: Lidija Nikočević i Nevena Škrbić (Etnografski muzej Istre u Pazinu), Franz Grieshofer (Austrijski etnografski muzej), Matthias Beitzl i Veronika Plöckinger (Etnografski muzej dvorca Kittse) i Elke-Nicole Kappus (Institut za europsku etnologiju Sveučilišta u Beču). Izložbu prati istoimeni stručni katalog te izložba fotografija o Istri autora Brigitte Breth (Beč) i Renca Kosinožića (okolica Poreča).

Osnivanjem Etnografskog muzeja dvorca Kittse 1970. godine otvorena je mogućnost ponovna prikazivanja dijelova inventara prikupljenih iz bivših država Austro-Ugarske Monarhije. Nakon niza uspješnih izložbi, obrađenih tako da austrijski kustosi i stručnjaci surađuju s etnografskim muzejima regija o kojima se izlaže (Bosna i Hercegovina, Cipar, Galicija) na red je došla Istra: različiti pogledi.

Cilj je izložbe pokazati kako zanimanje skupljača etnografske građe iz prošlog stoljeća i njihove zbirke nisu tek neznatno utjecali na stvaranje slike o Istri. Predmeti su dani na objektivnu procjenu hrvatskim i austrijskim stručnim timovima te se, međusobnim dijalogom, odredio koncept izložbe. Radi postizanje cjelovite slike izložbe, niz primjeraka iz austrijskih muzeja proširen je hrvatskim inventarom. Kako bi se ispravio jednostrani pogled austrijskih skupljača iz prošlog stoljeća, hrvatski su eksponati birani tako da su ljudi iz Istre pitani "što je za njih predstavljala Austrija". Dopunom konkretnih saznanja s poprišta zbivanja izložba je prvo postavljena u Dvorcu Kittse, u Beču, Etnografskom muzeju Istre u Pazinu te u Zagrebu, a iduće se godine planira gostovanje u Budimpešti.

Kako bi se posjetitelj prema izložbi odnosio s većim razumijevanjem i objektivnošću, potrebno je dati povijesnoudruštveni kontekst u kojem se Istra razvijala i u kojem se gradio međudnos istarskog čovjeka prema vladajućem poretku i obrnuto.

Razvojem feudalizma i stvaranjem gradova-država na istarskom se prostoru javlja Venecija. Pula je 1150. prisegla Veneciji na vjernost i prihvatila podaničke obveze † † plaćanje poreza, gradnju i opremanje galija, sudjelovanje u ratu te se tako vezala za mletačke gospodarsko-političke ciljeve. U 13. stoljeću Austrija, odnosno Habsburgovci, dolaze u posjed pokrajina Koruške i Kranjske te nastavljaju širiti svoje interese prema jugu. Nakon niza dugotrajnih borbi za istarski prostor Istra je podijeljena između Venecije i Austrije, pri čemu Austriji pripada Pazinska grofovija, koja je pripojena Kranjskoj. Širenje svoje vlasti na istarski poluotok Austrija nastavlja nakon propasti Venecije 1797., kad Istra zakratko pada pod austrijsku vlast. Međutim, nakon što se

Napoleon proglasio carem godine 1804. zapoĉinje s novim osvajaĉkim pohodima te prisiljava Austriju 1805. g. na mir u Poĉunu (Bratislava), kojim je Austrija uz ostale posjede predala Dalmaciju i Istru Francuskoj. Nakon zaposjedanja još nekih austrijskih i hrvatskih podruĉja 1809. g. Napoleon osniva Ilirsku provinciju, u koju je bila ukljuĉena i Istra. Vlast Francuza nije se dugo odrĉala. Veĉ 1813. g., poslije bitke kod Leipziga, Austrija ponovno zaposjeda Istru i 1814. osniva posebnu oblast † Austrijsko primorje s glavnim gradom Trstom.

Nakon Prvoga svjetskog rata Istru su okupirali Talijani. TeŹnje novostvorene Kraljevine Jugoslavije za pripojenjem Istre propale su Rapalskim mirovnim ugovorom sklopljenim 1920. Tim su ugovorom Kraljevini Italiji pripali: Slovensko primorje, Istra, zapadnokvarnerski otoci, Zadar s okolicom i Lastovo u juŹnoj Dalmaciji. Ćetvrt stoljeća talijanske vladavine oznaĉuje gospodarska depresija, ukidanje hrvatskih Źkola i masovni egzodus istarskih Hrvata. Tijekom Drugoga svjetskog rata Istra je podnijela teŹke materijalne gubitke i velike ljudske Źrtve. Odlukama PariŹke konferencije (1947. g.) i Londonskog memoranduma (1954. g.) Jugoslaviji su vraćeni svi krajevi oduzeti spomenutim Rapalskim ugovorom. Dakako, ne odjednom. Veći dio istarskog poluotoka Jugoslavija je dobila odmah po osloboĉenju (1945. g.). Pula, koja je s neposrednom okolicom bila pod anglo-ameriĉkom okupacijom, vraćena je 1947. godine, a tzv. Zona "B" Slobodnog Teritorija Trsta tek godine 1954. Osimski sporazum 1975. g. definitivno je potvrdio teritorijalnu cjelovitost Istre u sustavu Jugoslavije.

Zanimanje za Istru i Źiru regiju za vrijeme Austrijske vlasti na tom podruĉju svelo se na Rijeku i Trst. Spomenuti gradovi imali su vaŹno trgovinsko i pomorsko-gospodarsko znaĉenje te su poĉetkom 18. stoljeća proglašeni slobodnim lukama. Sam istarski poluotok, a pogotovo njegova unutraŹnjost, smatrana je nerazvijenim i neprofitabilnim podruĉjem. Tek nakon revolucionarne 1848. godine austrougarsko je carstvo uoĉilo vaŹnost naselja Pule kao idealne prirodne uvale, zaŹtićene od snaŹnih vjetrova te otocima Brijunima, koji su grad skrivali od mogućih neprijateljskih pogleda. U tom razdoblju zapoĉinje intenzivna izgradnja velike ratne luke i brodogradiliŹta. Usporedno s time zapoĉinje naseljavanje Pule te se, u roku od oko 50 godina, broj stanovnika s 1.126 popeo na 40.000 ljudi. Tako nagli porast u prvo vrijeme nije bio popraćen i odgovarajućom infrastrukturom, te je Pula i dalje bila opisivana kao selo odsjeĉeno od ostalog svijeta, no kasnije su uloŹena znatna sredstva u komunalne, sanitarne i sanacijske pothvate, te su djelomiĉno iskorijenjene zarazne bolesti. UloŹeni novac konaĉno je seosku Pulu pribliŹio gradskim znaĉajkama. Pretvaranje Pule u najvaŹniju austrougarsku luku i brodogradiliŹte zahtijevalo je brŹi prijevoz ljudi, materijala i informacija. Upravo je ideja o Źirenju Źeljeznice kao prometnom sredstvu koje zadovoljava sve veće potrebe modernog društva bila odgovor na rjeŹavanje povezanosti Monarhije, povećanje kapitala, pobolŹŹanja gospodarstva i prometa. Izgradnja "JuŹne Źeljeznice", koja je povezivala Beĉ s Trstom, preko Graza, Celja i Ljubljane, dovrŹena je 1857. godine. Rijeka se na "JuŹnu Źeljeznicu" spojila 1873. godine, a iste se godine poĉelo razmiŹljati o spajanju Pule kao vojne luke koja u ratu i mogućoj pomorskoj blokadi morala biti pristupaĉna i s kopna. Pula je prikljuĉena

željezničkoj mreži tri godine poslije, kao i Kanfanar te Rovinj. Mogućnost da se brže i ugodnije putuje prema obali utjecala je na porast turizma na istarskoj obali. Zanimanje austrougarske aristokracije i dobrostojećih građana je u početku prije svega bila vezano uz male, slikovite priobalne gradove s ostacima iz rimskoga doba. S vremenom imućno stanovništvo Monarhije sve više posjećuje Opatiju, koja se razvija u sve veće turističko središte. Sve je započelo 1844. godine, kad riječki patricij Iginio Scarpa kupuje teren oko crkve sv. Jakova i tamo uređuje ljetnikovac, koji naziva Villa Angiolina u čast svoje supruge. Scarpa poziva uglednike na odmor u svoj ljetnikovac, koji je tako blizu civilizaciji, a tako daleko od svakodnevnih briga. U Villi Angiolini se nižu poznata imena habsburške monarhije: ban Josip Jelačić, bivša carica Marija Ana, koja tu dolazi po preporuci brojnih europskih stručnjaka koji u Opatiji vide pravo rehabilitacijsko središte zbog jedinstvene kombinacije klimatskih i meteoroloških uvjeta te bujne flore i faune koja mami ljepotom. Zajednički zaključak svih sadašnjih posjetitelja Opatije je da Opatiji nedostaje samo hotel koji bi, primajući goste iz čitave Europe, pružao jedinstveni spoj prirodnih ljepota i modernog života.

Društvo "Južnih željeznica" je 1882. godine otkupilo Villu Angiolinu, a potom i vinograde koji je okružuju. Time je Društvo imalo sve preduvjete za gradnju hotela, a uz njega i prateće objekte. Cilj svih tih ulaganja bila je izgradnja zimskog morskog lječilišta, čija je ljekovitost dokazana brojnim klimatskim studijama, pa tako Opatija dobiva priznanje i postaje službeno lječilište Austro-Ugarske Monarhije, što daje novi poticaj razvoju mjesta. Nakon samo 10 mjeseci izgradnje otvara se Hotel Kvarner, uz koji Opatija od nepoznatog mjesta postaje pravo turističko naselje. Uspjeh hotela Kvarner ohrabruje na daljnju gradnju pa se otvaraju raskošniji hotel: Kronnenprinzessin Stephanie, nazvan po austrijskoj prijestolonasljednici. Godine 1890. vrata gostima otvara ekskluzivna dependansa hotela Kvarner, Villa Amalia. Slijede Atlantik, Bellevue, Grand hotel Palace i drugi.

Opatija postaje pravo okupljalište poznatih europskih osoba. Od kraljevskih posjeta zapamćene su ostale one austrijske carice Marije Ane i cara Franje Josipa, rumunjskog kralja Carola i Elizabete, njemačkog cara Wilhelma II., švedskog kraljevskog para, kralja Oskara i Sofije, grčkog kralja Georga, velikog kneza Luxemburga sa suprugom Adheleidom, bugarskog cara Ferdinanda, vojvode od Badena, kneza Johannes od Liechtensteina i prinčeva Filipa, Augusta i Leopolda od Sachsen-Coburga te kneza i kneginje od Schwartzburg-Rudolfstadta.

Možda je najutjecajnija osoba Europe na kraju XIX. stoljeća, ujedno i najugledniji gost Opatije, bio austrijski car Franjo Josip. U Opatiju je dolazio na sastanke s državicima poput njemačkog cara Wilhelma II., s kojim se susreo 1894. godine u vili Jeanette, dok 1904. godine navraća posjetiti švedskog kralja Oskara.

Razvijanje turizma i sve veća spoznaja o ljepotama Istre morala je, na prijelazu 19. u 20. stoljeće, dovesti do zanimanja pojedinih posjetitelja za istarsku kulturu. Prva osoba koja je svoje zanimanje za materijalnu kulturu Istre pretvorila u skupljačku strast bila je jedna od središnjih osoba u društvenom životu Opatije, barunica Stephannie Rubio-

-Zichy. Drugi su također pratili baruničin primjer. Natalie Bruck-Auffenberg je, koristeći svoju zbirku, organizirala izložbu *Antiknih i suvremenih djela istarskog i dalmatinskog umjetničkog obrta*. Želja za proučavanjem naroda koji žive unutar granica Monarhije i težnja za sagledavanjem prednosti i osobitosti pojedinih etnografskih skupina i njihove uzajamne i materijalne ovisnosti, dovela je 1895. godine do osnivanja austrijskog Etnografskog muzeja. Osnivači muzeja, etnografi Michael Heberland i Wilhelm Hein, posegnuli su za skupljanjem i nabavljanjem predmeta iz materijalne kulture raznih naroda Monarhije, pa tako i Istre. Međutim predmeti koje su skupljali spomenuti etnografi i barunica Rubio Zichyjeva, birani su prema estetskom kriteriju koji je odlučivao vrijedi li nešto sačuvati. U kolekcije su tako ulazili šareni predmeti koji najčešće nisu bili napravljeni u Istri već su uvezeni iz inozemnih radionica i krajeva. Izvorni istarski predmeti, neprivlačnih boja i oblika, ostali su "neotkriveni".

U prizemlju Etnografskog muzeja u Zagrebu, u prvu izložbenu prostoriju, posjetitelj ulazi kroz vrata čiji su rubovi okićeni raznim turističkim propagandnim materijalom vezanim uz Istru danas. Nakon raznobojnih slika Pule, Brijuna, sunčanih plaža, i prikaza modernog turizma posjetitelj može vidjeti kako su te iste slike izgledale prije više od stotinu godina. Crno-bijele razglednice, raznoliki suveniri i putopisi vezani uz Istru, čitani u gradskim krugovima Beča i Budimpešte naznačuju nam turistički duh tog vremena. Razni planinarski i zemljopisni vodiči, mornarička sablja, promidžbeni plakati i letci, vode nas u prošlost života u Puli i Istri u doba početka turizma i doba pripadnosti Austro-Ugarskoj Monarhiji. Nakon slaganja mozaika i prvih dojmova o prošlosti, prostor određuje prelazak u najveću izložbenu sobu podijeljenu u tri teme.

Tekst na ugodno obojenim, samostojećim, prozirnim pločama objašnjava kontekst iz kojeg je nastao svaki segment izložbe, dajući promatraču jasniju sliku o prikupljanju i značenju svakog izloška.

Prva ploča nosi naziv *Način gledanja: Austrijska etnografija I*

S desne strane nalaze se *cimarolo* † šarene zastavice za pokazivanje smjera vjetra (vjetrulje). Vjetrulje potječu iz talijanske pokrajine Veneto, čiji su ribari plovili po cijelom sjevernom Jadranu, a od njih su ih preuzeli i ribari koji su plovili oko Cresa i Krka. Zastavice, uokvirene drvenim letvicama, ukrašene su mnogim bojama i ornamentima koji prikazuju svece zaštitnike Chioggie (Veneto) sv. Feliksa i sv. Fortunata. Boje na izloženim vjetruljama su crvena i bijela i osim što svakog podsjećaju na boje austrijske zastave, upućuju na vlasnika broda, obitelj, okrug ili naselje. Vjetrulje su prikazane kao opći simbol Istre, ali zapravo pripadaju samo određenom vremenu i mjestu istarske povijesti i nikako ne mogu biti simbol tradicijske istarske kulture.

U dnu prostorije se nalazi takozvana istarska kuhinja. Riječ je o ognjištu koje se, kao eksponat, prvi put pojavilo na izložbi lova 1910. godine u palači Schönbrunn. Izložak je zamišljen kao unutrašnjost istarske kuće s karakterističnim otvorenim ognjištem. Oko ognjišta, za ovu prigodu rekonstruiranog novim materijalima, nalaze se bakreni kotao, žarač, stalak za kotlić od lijevanog željeza, razne posude i druga pomagala za pripremanje hrane i održavanje vatre. Samo ognjište je vrlo visoko i više odgovara

malograđanskom, talijanskom tipu. Klupice, koje su postavljene oko ognjišta, pripadaju seoskim modelima, ali bogato ukrašene klupe s ladicama, koje su također postavljene, pripadaju nekom dobrostojećem gradskom kućanstvu. Promatrajući ognjište u cjelini, lako je zaključiti da su se tijekom povijesti u tradicijsku istarsku kulturu unosili razni strani i gradski elementi. Seoski čovjek upotrebljavao je stvari koje je mogao lakše i jeftinije nabaviti te je tako stvarao novu kulturu svakodnevnice, koja je u tom diskursu očuvana do danas.

Iduća izložbena cjelina posvećena je kolekciji posuđa barunice Rubio-Zichy, osnivača austrijskog etnografskog muzeja Haberlanda i drugih. Samo estetski kriterij skupljanja keramike vidljiv je na prvi pogled. Tanjuri, pladnjevi, vrčevi i razne druge posude, šareno su obojeni prikazima gradova, dvoraca, ptica ili dvoglavim orlom. Takva mnogobojna i privlačna keramika potječe iz Italije ili Slovenije, a u Istri je u to doba bila jako popularna i raširena. Obične, neglazirane posude izrađene u Istri nisu bile zanimljive tadašnjim istraživačima i skupljačima i nisu uvrštene u njihove zbirke.

Način gledanja: Austrijska etnografija II naziv je iduće cjeline posvećene tekstilu i narodnoj nošnji koja je bila iznimno važna u očima etnografskih istraživača.

Politika Monarhije je bila pokazati narodnu i etničku raznolikost, ali i jedinstvo koje vlada na njezinim prostorima. Upravo narodna nošnja odražava šarolikost, mnogobrojnost i specifičnost svakog pojedinog naroda i etničke skupine u Monarhiji, pa tako i Istri.

Od mnogih narodnih nošnji, koje se mogu naći u Istri, prikazane su samo neke. Nošnja Čića, naroda koji od 15. stoljeća živi na brdu Čićariji, gdje su doselili iz Rumunjske bježeći pred Turcima, zauzima glavno mjesto među postavljenim tekstilnim eksponatima. Čići su narod koji je živio isključivo od stočarstva (ovčarstva) te je njihova nošnja gotovo u cijelosti izrađena od vune. Uz čićku se još može vidjeti muška i ženska labinska nošnja, ženska nošnja iz Čepića te iznimno zanimljiva polugradska nošnja iz Baške na otoku Krku. Autori izložbe u popratnom tekstu naglašavaju ono što bih izdvojio kao okosnicu cijele izložbe † mješavinu modernih i tradicijskih elemenata, stapanje seoskog i gradskog unosa u svakodnevni život, stranih proizvoda koji ravnopravno žive s domaćim. Na nošnjama su vidljivi urbani dodaci kao kupovni materijal, rukavi gradske mode i crni dio muškog pojasa izrađen od svile ili pamuka kupljenog u gradu.

Na početku zadnje prostorije, koja se na lijevo razvija od prethodne, stoji ploča s naslovom *Način gledanja: Mitovi u Istri o Austriji*

Zaobilazeći natpis zamjećujemo cijelu paletu raznolikih predmeta poredanih u tri uzdužna reda. Eksponati u lijevom redu odaju značenje Cara i žandara u svijesti istarskih ljudi. Posjetitelj može vidjeti posebne novčiće i razglednice napravljene u rođendansku čast caru Franji Josipu. Lik Cara se nalazi i na izloženim dnevnim novinama, školskim udžbenicima i raznom drugom tiskanom materijalu. Stanovnicima Istre je ime Franje Josipa bilo simbol austrijske vladavine, značilo je osobu koja je vodila veliku vojnu silu, pomagala siromašnima i čuvala mir i poredak. Sveprisutnost Careva imena polako je ulazila u folklor i predaju, gradeći tako sliku o dobrom i pravednom vladaru. Isto je tako

simbol žandara ostao ukorijenjen sve do današnjih dana. Žandari su označavali čuvare Careva mira, postojali su u svakodnevnicu istarskog naroda kao pojam sigurnosti i najboljih vojnika. Tome u prilog ide eksponat iz crkve u Vižinadi, sagrađenoj u 19. stoljeću, gdje je autor Paval Šimunović napravio prikaz Kristova groba. Umjesto likova rimskih vojnika nalaze se žandari koji pomno čuvaju Kristov grob. Same riječi autora ovog eksponata objašnjavaju cijeli problem. "Žandari su bili najbolji čuvari, a samo najbolji čuvari mogu paziti na Kralja..."

U ostala dva, uzdužno postavljena reda, posjetitelj može vidjeti izložke koji upućuju kako su i u kojoj mjeri određene stvari odavale prisutnost Austrije na istarskom prostoru. Poljoprivreda i obrt bili su nezamislivi bez uvoza iz Monarhije. Metalni plug, donesen iz Austrije, bio je prekretnica za istarske seljake do te mjere da je narod sav metalni alat smatrao "austrijskim". Vrsnoća austrijskog željeza bila je na toliko dobru glasu da se i danas u obrtima taj metal upotrebljava preradom tračnica postavljenih u 19. stoljeću. Glazbeni utjecaji mogu se osobno iskusiti slušajući glazbu putem slušalica postavljenih pored harmonike i klarineta uvezenih iz Monarhije. Predmeti kao katastarske karte, udžbenici o poljoprivredi i vinogradarstvu, razne praktične škrinje koje su mladići donosili iz služenja vojske u Monarhiji svjedoče o velikoj prisutnosti Austrije koja je, baš tim detaljima, svakodnevno živjela u istarskom narodu. Nedvojbeno je uloga modernizacije koju je Austrija seljacima omogućila svojom organiziranošću, industrijskom kakvoćom proizvoda i rezultatima, a upravo su to vrijednosti koje je istarski čovjek prepoznao i uveo u svoj život.

Prvi svjetski rat je doveo do prestanka austrijske dominacije nad Istrom. Zemlja potpada pod talijansku jurisdikciju pa tako i fašizam koji je promijenio dotadašnju sliku istarske kulture. Ovo razdoblje izložba ne prikazuje jer ne spada u kontekst izložbe † † austrijsko-hrvatski dijalog te zato što bi se prisutnosti Italije na našim prostorima mogla posvetiti cijela nova izložba i studija.

Završni dio izložbe posvećen je antifašizmu i borbi Jugoslavije i Istre za ujedinjenje, a nosi naziv *Način gledanja: Jugoslavenska etnografija*.

Izloženi eksponati pokazuju borbu Jugoslavije da slavenske vrijednosti prikaže putem "autohtonosti", "starodrevnosti", "samoniklosti". Upravo zbog dvadesetak godina talijanske vladavine, koja je uklanjala i umanjivala značaj hrvatske i slovenske kulture zamjenjujući je svojim "novim", "stranim" utjecajima, domaći se etnolozi okreću selu i njegovoj prošlosti. Borba slavenskih naroda da pred stranim komisijama dokažu pripadnost i želju za sjedinjenjem s Jugoslavijom prikazana je nizom fotografija koje odišu antifašističkim parolama, zajedništvom, bratstvom i jedinstvom. Harmonika i klarinet zamijenjeni su sopelama i guslama. Strani utjecaji izostavljeni su u svim segmentima, a naročito u spomenutoj keramici. Simbolom slavenstva i izvorne vrijednosti postala je jednostavna, neprivlačna keramika, izrađena u domaćim radionicama, upravo ona keramika koju su u 19. i 20. stoljeću skupljači Michael Heberland, Wilhelm Hein i barunica Rubio-Zichy zanemarivali i odbacivali.

Luka Šešo